

ІДЕЯ ПРЕЦЕСІЇ ЯК СТРИЖНЕВА КОСМОЛОГІЧНА ІДЕЯ ГРЕКО-СКІФСЬКОЇ ПЕКТОРАЛІ

Н. І. Ніколова

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут», Київ, Україна
nikolovanatalia@ukr.net*

Здійснено спробу визначення символічного космологічного змісту триярусної моделі греко-скіфської пекторалі. Вперше аргументовано доведено, що розгадку потаємного смислу цього відомого артефакту слід пов'язувати з усвідомленням скіфами астрономічного явища прецесії рівнодень. При цьому зроблено акцент на тому, що триярусна структура пекторалі має багат шаровий космологічний зміст, смисловим центром якого, з-поміж цілого спектру різних міфологічних мотивів, і виступає символічно представлена ідея усвідомлення явища астрономічної прецесії. Проаналізовано систему образів усіх трьох ярусів пекторалі та з'ясовано, які саме космологічні сюжети вони представляють.

З огляду на проведену корекцію символічної структури пекторалі, запропоновано авторську інтерпретацію її космологічного змісту. При цьому показано, яким чином певні міфологічні сюжети (мотив «священного шлюбу», міф про «шлюбних» братів Діоскурів, міф про «золоте руно», мотив Світового Дерева) співвідносяться з астрономічними знаннями про прецесію та екліптику в міфологічній свідомості скіфів, утворюючи, зрештою, своєрідний «кістяк» їхнього світобачення. Визначено, зокрема, що образи двох братів Діоскурів (старшого за віком і молодшого) уособлюють два основні напрями обертання Всесвіту – ідею прецесії та екліптики. З'ясовано також, чому саме центральна з точки зору культового призначення пекторалі сцена – сцена «священного шлюбу» – разом з головними її фігурантами (царем і царицею) опиняється «за кадром» зображеної («видимої») сюжетної схеми.

Зроблено висновок про те, що організуючим смисловим центром загальної композиційної структури пекторалі постає ідея прецесії. Підкреслено, що ідея прецесії як стрижнева космологічна ідея пекторалі обумовлює основні контури світоглядної матриці скіфів.

Ключові слова: прецесія, екліптика, головуюче сузір'я зодіаку, явище прецесії рівнодень, міф про братів Діоскурів, модель Світового Дерева, міфологічний мотив «священного шлюбу».

PRECESSION AS THE MAIN COSMOLOGICAL IDEA OF GREEK-SCYTHIAN PECTORAL

N. Nikolova

*National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine
nikolovanatalia@ukr.net*

The author made an attempt to define a symbolic content of the three-tiered model of the cosmological Greek-Scythian pectoral. For the first time it is reasonably proved that the answer to the secret meaning of this famous artifact should be associated with the Scythians' knowledge of astronomical phenomenon of the equinox precession. A three-tiered pectoral's structure has a multilayered cosmological meaning that reflected in the idea of understanding a astronomical precession as a semantic center. The system of images at all three tiers of the pectoral is considered and cleared up what cosmological subjects they represent.

Grounded on the symbolic structure of the pectoral's correction the author proposed an interpretation of its cosmological meaning. The interpretation demonstrates how the certain mythological subjects (e.g. motif of a «Sacred Marriage», the myth about the Dioscuri, the «Marriage» Twin Brothers, the myth of the «Golden Fleece», a World Tree motif) correlates with the astronomical knowledge of precession and Ecliptic in mythological Scythians consciousness, forming, after all, a core of their world view. It is defined the images of the Dioscuri twin brothers (the elder and the younger one) represent the two main directions of the Universe rotation of in particular, that the images of the two Twin Brothers, i.e. the idea of precession and the ecliptic. The article also explains

why the central in terms of religious purpose pectoral scene – the «Sacred Marriage» scene – with its main characters (The King and the Queen) depicted «behind the scenes» of («visible») plot scheme.

The idea of precession is concluded to be the organizing center of the composition of the pectoral's semantic structure. The precession as a core cosmological idea of pectoral determines the basic outlines of the ideological matrix Scythians is stressed.

Keywords: precession, the ecliptic, the constellations of Zodiac, the phenomenon of the equinox precession, the myth of the Twin Brothers, the model of the World Tree, mythological motif of the «Sacred Marriage».

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Й до сьогоднішнього дня семантика знаменитої греко-скіфської пекторалі залишається остаточно нез'ясованою. Утім це, фактично, означає, що невизначеною в повній мірі виявляється і сама система скіфського світогляду як така, адже, без сумніву, саме пектораль є найбільш концентрованою та глибинною формою її репрезентації.

В науковій літературі здійснено чимало спроб інтерпретації змісту, в тому числі й космологічного змісту золотої пекторалі [1–9; 12–18]. Проте найбільш близько підійти до розгадки потаємної космологічної символіки цього артефакту вдалося, на наш погляд, Олегу Уманському, який, зокрема, не лише пов'язав смисл центральної сцени верхнього ярусу пекторалі (зображення двох братів Діоскурів) з відомим міфологічним мотивом «священного шлюбу» (здогадку про що знаходимо іще у праці Б. М. Мозолевського [8]), а й детально аргументував, чому і яким чином сюжетна лінія цієї сцени виконує роль невід'ємної органічної складової у значно ширшому за змістом, але при цьому винесеному, так би мовити, «за кадр», сюжеті – безпосередньо в сюжеті «священного шлюбу», який тісно пов'язувався з ідеєю родючості землі [16].

Між тим слід наголосити, що пектораль має багатозаровий космологічний зміст, смисловим стрижнем якого, з-поміж цілого спектру різних міфологічних мотивів, виступає, на наш погляд, символічно представлена ідея усвідомлення явища астрономічної прецесії, і насамперед – прецесії рівнодень. Можна також стверджувати, що наявність саме цієї ідеї багато в чому обумовлює і композиційну структуру пекторалі як триярусної світоглядної моделі. Корекції космологічного змісту пекторалі з його смисловою домінантою – ідеєю прецесії рівнодень, яка дозволяє вийти на розуміння світоглядної матриці скіфів, – і присвячена пропонована стаття.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Усталеним в науковій інтерпретації пекторалі є твердження, що її триярусна композиційна основа є відображенням кількох космологічних ідей:

- верхній ярус – символ ідеї організованого (впорядкованого) Космосу;
- нижній ярус – символ ідеї міфологічного Хаосу як руйнації Космосу, знищення світового Порядку;
- середній ярус – символ універсальної моделі світобудови – Світового Дерева.

Спробуємо уточнити космологічний зміст кожного з ярусів пекторалі й водночас показати, чому саме ідея прецесії рівнодень може постати організуючим смисловим центром її композиційної структури.

Нижній ярус (зона Хаосу)

Центральними сценами нижнього ярусу пекторалі є сцени із зображенням символічного пожирання коней грифонами. Принагідно варто зазначити, що всі «персонажі» пекторалі є знаковими, тобто кожен з них несе в собі певного роду символічну інформацію, а точніше – інформацію космологічного змісту. Зрозуміло, не становлять виключення з цього основного міфологічного правила і образи коней та грифонів з нижнього ярусу. Як відомо, образ коня (так званого «сонячного коня») в багатьох міфологічних традиціях світу уособлював напрям руху Сонця в колі зодіаку. Проте цей напрям міг бути двобічним: це міг бути як *напря́м екліптики* (за годинниковою стрілкою), тобто напрям траєкторії руху Сонця разом з усіма планетами Сонячної системи вздовж 12-ти зодіакальних сузір'їв протягом календарного року, так і *напря́м прецесії* (проти годинникової стрілки).

Відомо, що явище астрономічної прецесії усвідомлено було ще носіями неолітичних культур, зокрема – трипільської (*див.* про це: [10]). В епоху ж раннього залізного віку (до середнього періоду якого і належить скіфська культура), так само як і в попередню історичну епоху – епоху бронзи як часу піднесення великих культур давнини (Стародавньої Месопотамії, Стародавнього Єгипту, кріто-мікенської, Хараппської, китайської Шан-Інь), уявлення про прецесію продовжували займати центральні позиції в системах світогляду.

Що ж називають прецесією? Справа в тому, що планета Земля має кілька особливостей свого обертання: 1) довкола своєї вісі; 2) навколо Сонця; 3) траєкторією екліптики в колі зодіаку разом з Сонцем й усією Сонячною системою. Проте існує ще і четверта особливість її обертання, яка в астрономічній науці і отримала назву «прецесія». Саме внаслідок прецесії, суть якої зводиться до того, що вісь нашої планети, так би мовити, «не стоїть на місці», а протягом надзвичайно тривалого часу (двадцяти шести тисяч років) здійснює конусоподібний оберт у 360° ; головуючим сузір'ям зодіаку (тобто тим, у яке «входить» Сонце на момент весняного рівнодення) опиняється по черзі кожне з 12-ти зодіакальних сузір'їв приблизно через кожні 2160 років ($26000:12=2160$). Причому «порядок слідування» зодіакальних сузір'їв у прецесійному циклі рівнодень (так називають прецесію сузір'їв зодіакального кола) є діаметрально протилежним до послідовності сузір'їв, у які входить Сонце, здійснюючи свій річний оберт у площині екліптики.

Отже, якщо образи коней, зображених в нижньому ярусі пекторалі, покликані були символізувати два основні закони обертання Всесвіту (прецесію та екліптику), а тому семантично пов'язувалися з ідеєю світового Порядку, то образи грифонів, за цією логікою, мали ототожнюватися з протилежною за змістом ідеєю – ідеєю Хаосу, деструкції, зміни існуючого Порядку. Загалом можна твердити, що міфологічні істоти з подвійною природою – кентаври, мінотаври, грифони тощо – в міфологічній свідомості виступали символами Хаосу. Проте в такому разі усі складові подвійних (контамінованих) образів так само мали б мати своє окремішне специфічне символічне смислове навантаження. Так, грифон має ознаки одночасно двох істот: тулуб лева й голову та крила орла. При цьому з образом лева легко асоціюється ідея царської влади над звірами, однак, зрозуміло, влади не над звичайними тваринами, а, згідно з міфологічною логікою, саме над космічними, тобто, власне, над сузір'ями зодіакального кола (*пор.* грец. *zodiakos* – «звіринне коло»). Таким чином, образ лева – це образ володаря зодіаку. Але бути володарем зодіаку означає не що інше, як керувати головними законами обертання Всесвіту – прецесією та екліптикою, а отже, насамперед, призначати, коли і якому саме з сузір'їв ставати в позицію головуючого сузір'я зодіаку. Свою специфічну семантику має і образ орла: наявність його крил символічно відсилає до концепту небесного світу (космічного простору з виокремленою в ньому площиною зодіаку), а із зоною голови пов'язуються уявлення про неабиякі специфічні властивості його дивовижного зору – здатність бачити об'єкти на великій відстані; тобто, фактично, здатність бачити те, що не під силу розгледіти людині з відносно обмеженими й недосконалими можливостями її зору (*пор.* відомий вислів «мати зір, як у орла»). Зі сказаного випливає, що одним з таких визначальних, але «невидимих» процесів (законів руху) у Всесвіті вважали, передусім, оберт прецесійного циклу, адже зрозуміло, що, враховуючи порівняно мізерний термін життя людини, побачити, як змінюється картина зоряного неба внаслідок прецесії впродовж 26-ти тисяч років, фізично було неможливо.

Лише тепер стає очевидним, що саме цей високий міфологічний статус (високий космологічний ранг) грифонів і надавав їм, як втіленням сил Хаосу, право пожирати «сонячних коней», тобто відповідати, згідно з цією символічною логікою, за зміну сузір'їв у прецесійному циклі рівнодень.

В якості підтвердження того, що мова йде виключно про сузір'я зодіакального кола, виступають інші персонажі нижнього ярусу пекторалі – образи собак, які виганяють із зодіакального поля зайців. Адже варто роздивитися карту зоряного неба, аби зрозуміти, що мається на увазі: сузір'я Гончого Пса розташоване в межах зодіакального кола, в той час як сузір'я Зайця – якраз поза ним.

Верхній ярус (зона Космосу)

Протилежним за основною своєю семантикою виявляється верхній ярус пекторалі: якщо персонажі нижнього ярусу уособлюють космологічну ідею тимчасової смерті як руйнації сил Космосу силами Хаосу, то персонажі верхнього – ідею здобутої в непримиримій боротьбі перемоги сил Космосу (світового Порядку) над силами Хаосу, а отже – ідею відродження Всесвіту на новому витку прецесійного й екліптичного циклів. Іншими словами, слід, на наш погляд, допустити, що в такий спосіб автори задуму пекторалі намагалися передати сформовані на той час у скіфів наукові уявлення як про явище астрономічної прецесії, так і про екліптику. До речі, грецьке слово *ekleiptike* не випадково означає «затемнення», і зовсім не у значенні затемнення сонячного або ж місячного: головний факт, який при цьому брали до уваги, полягав у тому, що вночі не видно Сонця, а видно лише зірки, в той час як вдень спостерігається протилежна картина: є Сонце, але не видно зірок, отже, виходячи з цього, процес руху Сонця в екліптиці так само є «невидимим», адже насправді не можна побачити, в яке саме із зодіакальних сузір'їв щомісяця входить Сонце, здійснюючи свій щорічний оберт у колі зодіаку. Потаємні, «невидимі» процеси руху Всесвіту ставали при цьому не лише об'єктами наукового пізнання, вони в першу чергу складали сутність язичницької віри, адже відповідали уявленням про центральну ідею космічної

системи світогляду – ідею універсального космічного закону, згідно з якою його принципи розповсюджувалися абсолютно на все існуюче у Всесвіті: Космос, природу, клімат, а також на суспільство й окремо взятую людину як на невід’ємні його (закону) принципово важливі складові. Пізнання закономірностей функціонування Всесвіту означало, таким чином, і прагнення суспільства, як і окремої людини, жити в гармонії з принципами космічного закону, облаштовувати своє земне життя у злагоді з космічними ритмами.

Центральне місце у верхньому ярусі пекторалі займає сцена із зображенням двох чоловічих персонажів: старшого за віком (з пов’язкою на голові, яка у скіфів виступала символом царської влади) й молодшого, котрі тримають в руках «золоте руно» – куртку з овчини. Тлумачення символічного змісту цієї сцени стало предметом тривалих найзапекліших дискусій в наукових колах однак доводиться констатувати, що й до сьогодні її смисл не визнається остаточно розкритим, більше того, і зараз лунають думки про те, що він і не може бути до кінця визначеним. Так, зокрема, Бабенко Л.І. завершує своє дослідження семантики пекторалі показовим у цьому плані висновком: «Запропонований тут варіант трактування композиції пекторалі ще раз демонструє складність прочитання закладеного у ній змісту. Навряд чи колись вдасться добитися повного розуміння сюжетів пекторалі, хоча б по причині народження цього шедевра на стику двох культур, двох світоглядів, двох менталітетів – скіфського та давньогрецького. Цілком імовірно, що і майстер, і замовник по-різному б розкрили зміст її композиції» [1, 120].

Втім наявність різноманітних версій «прочитання» загадкового смислу пекторалі свідчить, на наш погляд, лише про одне: не підібраний «ключ» до розгадки її космологічного змісту, що й не дозволяє, так би мовити, «звести кінці з кінцями», тобто представити такий варіант концепції, який міг би зняти наявні протиріччя інших версій тлумачення змісту цього артефакту. Так, скажімо, декодування смислу центральної сцени верхнього ярусу пекторалі вражає не лише калейдоскопічністю, а й очевидною несумісністю висунутих наукових припущень. Наведемо перелік кількох з найбільш характерних у цьому плані версій:

- сцена невідомого скіфського епосу: двоє лагодять сорочку [17];
- царський скіф (у нього на лобі пов’язка) приймає від скіфа-кочовика чарівну сорочку-панцир [5];
- сцена родючості; народження або символічний шлюб; відсутня центральна постать божества [8];
- золоте руно як бог-охоронець [4];
- навчання людей легендарним першочоловіком мистецтву пошиття одягу з овчини [3];
- огляд пробоїв у панцирній сорочці після переможного бою з чудовиськом [18];
- шиття одягу з овчини [13];
- обряд перетягування/розривання руна з метою визначення переможця для отримання ним більшої частки майна [6].

Як бачимо, більшість із запропонованих тлумачень центральної сцени взагалі не мають жодного стосунку до вирішення проблеми сутності космологічного змісту пекторалі, і це тим більш дивно, що при цьому аж ніяк не відкидається загальноприйнята основна, але по суті космологічна, версія осмислення загальної композиційної її структури, виголошена свого часу Д.С. Раєвським. Порівняємо: «Нижній ярус триярусної композиції символізує потойбічний світ – зону хаосу і смерті, а верхній – світ людей, що протистоять хаосу – космос. У середньому ярусі «світове дерево», яке сполучає два настільки несхожі світи. В центральній сцені верхнього фризу показана ритуальна дія – шиття одягу з овчини» [13, 185].

Ясна річ, нівелювання космологічного змісту центральної сцени верхнього ярусу пекторалі за такого становища речей є неприпустимим. Втім все, здається, «стає на свої місця», якщо здогадатися, що ця сцена свідчить про усвідомлення скіфами двох основних напрямів обертання Всесвіту – напряму прецесії та напрямом екліптики. Саме ці напрями символічно представляють, якщо посылатися на відповідний давньогрецький міф, образи двох братів Діоскурів: молодший з них уособлюватиме напрям екліптики, а старший (з пов’язкою на голові як символом верховної космічної влади – влади прецесійного циклу над екліптичним) – напрям прецесії. Тоді стає зрозумілим, що те, що тримають в руках обидва брати, – не що інше, як шкура Овна, яка і символізує прецесію сузір’я Овна в загальному 26000-річному циклі прецесії рівнодень. Отже, доходимо висновку, що, тримаючи в руках куртку з овчини (символ головуючого на той час сузір’я Овна у прецесії рівнодень), чоловічі персонажі центральної сцени верхнього ярусу розтягують її в різні боки (ліворуч і праворуч), – відповідно до напрямів прецесії та екліптики.

До речі, правомірність такого підходу до тлумачення цієї центральної сцени підтверджується і змістом решти сюжетних мотивів верхнього ярусу пекторалі. Праворуч (тобто з боку молодшого з братів) зображуються сцени з життя деяких свійських тварин за участі людей. З одного боку, тут крупним планом представлені різного роду міфічні персонажі (кобила з лошам, корова

з телям, вівця з ягням), які, відповідно, символізують ідею руху Сонця за напрямом екліптики (узагальнюючий образ «сонячного коня» в річному екліптичному циклі), екліптичний цикл в межах попередньої до ери Овна прецесії Тельця (корова з телям) та синхронний з життям скіфів екліптичний цикл в межах прецесії Овна (вівця з ягням). З іншого боку, тут відтворено сцену доїння вівці людиною в якості ознаменування того, що за часів існування скіфської культури мала місце саме прецесія Овна. При цьому «доїння» символізує собою факт причетності людини до цієї космотворчої події в тому плані, що воно є ознакою реалізації принципу організації життя суспільства в гармонії з ритмікою функціонування Космосу.

Навпаки, ліворуч (з боку старшого з братів), зображено сцени з тим самим набором міфічних персонажів, проте із суттєвою сюжетною відмінністю: тепер уже людина не доїть ані корову, ані вівцю – вона тримає глечик із зібраним вже від корови молоком, що, зрозуміло, з космологічної точки зору знаменує завершення ери Тельця в загальному циклі прецесії рівнодень, а отже, тим самим знаменує і саму ідею прецесії та її напрям. Більше того, напрям руху міфічних персонажів (свійських тварин) верхнього ярусу підтверджує думку про те, що правий від центральної сцени сектор виступає символом екліптики (рух тварин за годинниковою стрілкою), в той час як лівий від центральної сцени сектор – символом прецесії (рух тварин проти годинникової стрілки).

З огляду на сказане, маємо дійти висновку, що в цю величну картину світоустрою тепер уже легко вписується і відкриття Олега Уманського, а саме – його ідея про відтворення в сюжеті центральної сцени верхнього ярусу пекторалі міфологічного мотиву «священного шлюбу». Що мається на увазі? Насамперед, О.Уманський вперше звернув увагу на той дивний факт, що пектораль (як нагрудна прикраса) знайдена була, всупереч логіці, не на шиї небіжчика (тобто померлого скіфського царя або ж цариці), а у спеціально видовбаній ніші в окремому коридорі, який сполучав поховальні камери зі входом у курган. Це одразу дало йому підстави припустити, що пектораль «мала відігравати якусь магічну роль у загробному житті царя» [16, 44]. Як відомо, цар (фараон, правитель, імператор) в давніх землеробських суспільствах іще доби бронзи асоціювався з образом Сонця у річному циклі: «Він помирає і воскресає знову. Він запліднювач на цілий рік. Від його шлюбу з богинею родючості залежить загальна родючість. Тоді цар і цариця (богиня) стають річними володарями на поточний год. Початок їхнього царювання припадає на весняне рівнодення, яке вважалося святом Нового року...» [16, 44]. Виходячи з цього, О.Уманський пропонує власну версію розгортання сюжету «священного шлюбу» в центральній сцені верхнього ярусу пекторалі: «За сигналом сузір'їв, цар і цариця – богиня родючості прокинуться разом. Він одягне їй на шию пектораль. Тоді верхній ярус стане ближчим до її обличчя... Її одягнуть шлюбні боги Діоскури в хутряну куртку і віддадуть заміж за царя». У зв'язку з цим заслуговує на увагу ще одне узагальнююче міркування дослідника: «На пекторалі бачимо «дзеркальних» шлюбних братів Діоскурів. Лівий стоїть на обох колінах, чергує з ночі. Правий... – на одному коліні. Він показує пальцем на куртку, місце виходу богині. Над курткою висить скитський колчан. Зброя над ліжком показує місце, де відбудеться шлюб. Досі зберігся старовинний звичай вішати над подружнім ложем зброю для захисту родючості. Лівий близнюк як старший зображений літньою людиною – сутулий, під очима набряки. На голові ритуальна пов'язка, що показує його божественне походження» [16, 46].

Таким чином, нарешті зрозумілою стає повна картина космологічного дійства, передана центральною сценою верхнього ярусу пекторалі, а також символічне значення кожного з її учасників: цар як намісник бога на Землі уособлює Сонце та його рух (позицію) в колі зодіаку, цариця – планету Земля, яка здійснює цей рух разом із Сонцем, куртка з овчини – сузір'я Овна в циклі прецесії рівнодень, напрям прецесії – старший з братів Діоскурів, напрям екліптики – молодший з них. Здійснення ж самого ритуалу «священного шлюбу» так само мало неабияке символічне значення: такий шлюб означав момент входження Сонця-царя разом із Землею-царицею в головуюче на той час сузір'я зодіаку в циклі прецесії рівнодень – сузір'я Овна – в день весняного рівнодення, а відтак (як результат) – запліднення цариці-Землі, тобто забезпечення її родючості на поточний календарний рік. За проведенням цього величного космологічного дійства, яке, за цими уявленнями, повинно було відбуватися у відповідності з усіма правилами світового Порядку, і призначені були стежити «шлюбні брати» Діоскури. Останнє у свою чергу означало, що Всесвіт входить у звичний нормований ритм життя, а отже – символізувало і здобуття перемоги сил Космосу (організації, впорядкованості Всесвіту) над силами Хаосу (деструкції, відсутності Порядку).

Зрештою, остаточно стає зрозумілим і те, чому головні персонажі «священного шлюбу» винесені, так би мовити, «за кадр» усієї космологічної картини, а від шлюбної тематики «на поверні» зображення залишаються лише інші (допоміжні) фігуранти шлюбної церемонії – «шлюбні брати» Діоскури та скіфський колчан, що вивішувався над місцем передбаченого шлюбного ложа. Це, як вважаємо, – демонстрація усвідомлення скіфами того факту, що головні процеси руху

Всесвіту – прецесія та екліптика – є процесами невидимими, недоступними для сприйняття людиною, її зором, а тому такі, що мають сакральний зміст і потребують сакрального знання задля їх усвідомлення. З іншого боку, вказівкою на те, що такого роду шлюбна церемонія мала проводитися щороку, виступає зображення ще одного, але вже, так би мовити, «відпрацьованого» колчана – такий «відпрацьований» колчан покладений біля ніг саме молодшого з братів, котрий якраз, як з'ясовано нами, і покликаний був уособлювати напрям екліптики й річний оберт Сонця в її площині.

Середній ярус (символ моделі Світового Дерева)

Науковці давно вже звернули увагу на те, що лише середній ярус пекторалі в якості своєї підоснови має суцільну золоту пластину, на відміну від інших двох, які, позбавлені такої підоснови, здаються абсолютно «прозорими». В символічному плані це має означати лише одне: із середньою зоною пекторалі (як її своєрідним смисловим центром) мало пов'язуватися уявлення про такий символічний образ, який здатен би був реєструвати *основні, фундаментальні* знання про світобудову та принципи функціонування Всесвіту. Тобто мова йде про певну символічну структуру, модель, яку слід було б назвати універсальною, зважаючи на її здатність відображати, містити в собі всі основні параметри космічної системи світогляду. Такою універсальною моделлю світобудови та світоустрою в багатьох міфологічних традиціях світу виступила, як відомо, модель (концепція) Світового Дерева. Саме ця модель дозволяла об'єднувати в єдине смислове ціле цілий комплекс космологічних уявлень: ідею розчленованого (структурованого) Всесвіту; ідею триєдиної світобудови (трьох світів – трансцендентної, фізичної та метафізичної реальностей); ідею трьох стадій світотворення та триєдиної світотворчої сили – батьківської, материнської, синівської космотворчих енергій, які разом творили «проявлений» фізичний світ; ідею мікрокосму (людини) й макрокосму (Всесвіту, Універсуму); ідею прецесії та екліптики як основних напрямів руху Всесвіту; ідею горизонтальної («земної») площини Світового Дерева з властивою для неї чотириелементністю тощо (див. докладніше про ці уявлення: [11, 208–281]).

Отже, середній ярус пекторалі мав апелювати до образу Світового Дерева як такої універсальної моделі світобачення, яка реєструвала фундаментальні знання про структуру, принципи функціонування Всесвіту й місце в ньому самої людини. Образність орнаменталі середнього ярусу засвідчує відтворення саме такого роду ідей: по центру його розташоване символічне зображення моделі Світового Дерева у вигляді великої квітки, а від цього смислового центру розходиться по обидва боки квітковий орнамент, у який вплітаються ланцюжки змальованих спіралей, причому ті з них, які закручуються в напрямі за годинниковою стрілкою, позначають (у відповідності з цією символічною логікою) напрям екліптики, тоді як ті, що закручуються проти годинникової стрілки, – напрям прецесії. Характерними є і деталі такої спіральної композиції. Так, по-перше, впадає в око, що впритул до самої центральної квітки по обидва боки від неї зображено по дві невеличкі спіральки: кожна така пара, обернена чи то проти годинникової, чи то за годинниковою стрілкою, мала символізувати, відповідно, напрями руху прецесії (ліворуч від квітки) та екліптики (праворуч від квітки) на момент сьогодення (тобто на момент існування скіфської культури). По-друге, далі за цим зображенням з обох його сторін бачимо розгортання ланцюжкового спірального орнаменту, в межах якого чітко вирізняються дещо більші за розмірами спіральки, специфічним чином об'єднані в пари: пару складають близько розташовані одна до одної спіральки, кожна з яких закручується у протилежному напрямі, що покликано було, очевидно, символізувати ідею вічного руху Всесвіту у відповідності з двома його основними законами обертання – законами прецесії та екліптики.

Таким чином, загальна композиційна структура пекторалі засвідчує наявність одночасно кількох космологічних ідей, співвіднесених з цілим рядом міфологічних сюжетів, і водночас – із закріпленим за ними набором символічних образів, а саме:

- з міфологічним сюжетом про основні «невидимі» напрями обертання Всесвіту – прецесію та екліптику (образи грифонів і «сонячних» коней нижнього ярусу; образ Світового Дерева та спіральні композиції середнього ярусу; образ шкури Овна, образи братів Діоскурів та образний ряд із зображенням людей і свійських тварин верхнього ярусу пекторалі);
- з міфологічним сюжетом «священного шлюбу» (образи «шлюбних» братів Діоскурів, образи двох скіфських колчанів, образ шкури Овна верхнього ярусу пекторалі);
- з міфологічним сюжетом Світового Дерева (образ Світового Дерева у вигляді центральної великої квітки, квітковий орнамент по обидва боки від цього смислового центру середнього ярусу пекторалі).

ВИСНОВКИ

З огляду на проведену корекцію символічного змісту пекторалі, маємо підстави нарешті представити її загальну сюжетну схему в такий спосіб. Нижній ярус триярусної композиції – зона

Хаосу і смерті (її уособлюють сцени боротьби грифонів з кіньми – це символізує зміну сузір'їв, яка припадає на весняне рівнодення). Верхній ярус – світ відродженого Космосу, який протистовіть Хаосу. У середньому ярусі – Світове Дерево, яке сполучає обидва світи, тим самим символізуєчи всезагальну основу світобудови й основні принципи функціонування Всесвіту. В центрі верхнього ярусу – постаті братів Діоскурів, які уособлюють два основні напрями обертання Всесвіту – напрями прецесії та екліптики: тримаючи в руках куртку з овчини (символ головуючого на той час сузір'я Овна в циклі прецесії рівнодень), вони розтягують її в різні боки (ліворуч і праворуч), відповідно до напрямів прецесії та екліптики. При цьому «за кадром» цієї основної сюжетної лінії опиняється сцена самого «священного шлюбу» з її центральними фігурантами (Землею-царицею та Сонцем-царем), – як символічне свідчення того, що момент входження шлюбної пари – царя й цариці – в зодіакальне сузір'я Овна в день весняного рівнодення є процесом «невидимим», а отже, таким, що не мав бути зображеним.

Зрештою, в кінцевому підсумку маємо констатувати, що ідея прецесії, представлена структурою образів пекторалі, дійсно виконує роль своєрідного організуючого смислового центру, здатного сполучати різноманітні космологічні ідеї в єдине композиційне ціле.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко Л. І. До семантики центральної сцени пекторалі з Товстої Могили / Л. І. Бабенко // Древности 2013: Харьковский историко-археологический ежегодник. – Вып. 12. – Харьков: ООО «НТМТ», 2013. – С. 111–122.
2. Балонов Ф. Р. Пектораль из Толстой Могилы как модель мифопоэтического пространства-времени / Ф. Р. Балонов // Элитные курганы степей Евразии в скифо-сарматскую эпоху. – СПб: Проект «Скифо-Сибирика», 1994. – С. 17–23.
3. Бессонова С. С. Религиозные представления скифов / С. С. Бессонова. – К. : Наукова думка, 1983. – 136 с.
4. Брентъес Б. К интерпретации центральной группы фриз с фигурами на пекторали из «Толстой Могилы» / Б. Брентъес // Культурные взаимосвязи народов Средней Азии и Кавказа с окружающим миром в древности и средневековье. – М. : Наука, 1981. – С. 19–20.
5. Даниленко В. Н. Исторические сюжеты некоторых шедевров эллино-скифской торевтики / В. Н. Даниленко // 150 лет Одесскому археологическому музею АН УССР. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 88–89.
6. Ермоленко Л. Н. О троичной и двоичной композиционных структурах в искусстве Скифии / Л. Н. Ермоленко // Труды II (XVIII) Всероссийского съезда в Суздале. Т. II. – М. : ИА РАН, 2008. – Т. II. – С. 25–27.
7. Мачинский Д. А. Пектораль из Толстой Могилы и великие женские божества Скифии / Д. А. Мачинский // Культура Востока. Древность и раннее средневековье. – Ленинград : Аврора, 1978. – С. 131–150.
8. Мозолевський Б. М. Синтез скіфоантичної думки: до інтерпретації пекторалі з Товстої Могили / Б. М. Мозолевський // Всесвіт. – 1978. – № 2. – С. 191–204.
9. Мозолевський Б. М. Товста Могила / Б. М. Мозолевський. – К.: Наукова думка, 1979. – 251 с.
10. Ніколова Н. І. Космологічний символізм трипільської кераміки / Н. І. Ніколова // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка: 36. наук. праць. – К. : ІВЦ «Політехніка», 2011. – № 1(31). – С. 52–56.
11. Ніколова Н. І. Культурологія: культурогенез: Навч. посіб. / Н. І. Ніколова, М. О. Чмихов. – К. : Скіф, 2012. – 440 с.
12. Раевский Д. С. Из области скифской космологии (опыт семантической интерпретации пекторали из Толстой Могилы) / Д. С. Раевский // Вестник древней истории. – М. : Наука, 1978. – № 3(145). – С. 115–134.
13. Раевский Д. С. Цивилизация скифов / Д. С. Раевский // Древние цивилизации / Под общ. ред. Г. М. Бонгард-Левина. – М. : Мысль, 1989. – 478 с.
14. Русяева М. В. Основний сюжет на пекторалі з Товстої Могили / М. В. Русяева // Археологія. – 1992. – № 3. – С. 34–46.
15. Рудольф В. Большая пектораль из Толстой Могилы: работа «чертомлыцкого мастера» и его школы / В. Рудольф // Археологические вести. – 1993. – № 2. – С. 85–90.
16. Уманський О. Золота пектораль. Пошук таємного змісту / О. Уманський // Онуки Дажбожі. Походження українського народу: Спец. темат. вип.: [Часописи «Індоевропа», «Такі справи»]. – [Без року вид.]. – С. 40–48.
17. Хазанов А. М. Золото скифов / А. М. Хазанов. – М. : Советский художник, 1975. – 143 с.

18. Шрамко Б. А. [Рецензия] / Б. А. Шрамко // Советская археология. – 1984. – № 1. – С. 272–279. – Рец. на кн.: Мозолевський Б.М. «Товста Могила». Київ: Наукова думка, 1979. – 251 с.

REFERENCES

1. Babenko, L. I. (2013) Do semantyky central'noi' sceny pektoral' z Tovstoi' Mogily. Drevnosti 2013 : Har'kovskij ystoryko-arheologicheskyj ezhegodnyk. Har'kov : OOO «NTMT», 12, 111–122.
2. Balonov, F. R. (1994) Pektoral' iz Tolstoj Mogily kak model' mifopojeticheskogo prostranstva-vremeni. Jelitnye kurgany stepej Evrazii v skifo-sarmatskuju jepohu. Sankt-Peterburg : proekt «Skifo-Sibirika», 17–23.
3. Bessonova, S. S. (1983) Religioznye predstavlenija skifov. Kiev : Naukova dumka.
4. Brent'es, B. K. (1981) Interpretacii central'noj grupy frizov s figurami na pektoral' iz «Tolstoj Mogily». Kul'turnye vzaimosvjazi narodov Srednej Azii i Kavkaza s okruzhajushhim mirom v drevnosti i srednevekov'e. Tezisy dokladov konferencii. Moskva : Nauka, 19–20.
5. Danilenko, V. N. (1975) Istoricheskie szjuzhety nekotoryh shedevrov jellino-skifskoj torevtiki. 150 let Odesskomu arheologicheskomu muzeju AN USSR : Tezisy dokladov jubilejnoj konferencii, Kiev : Naukova dumka, 88–89.
6. Ermolenko, L. N. (2008) O troichnoj i dvoichnoj kompozicionnyh strukturah v iskusstve Skifii. Trudy II (XVIII) Vserossijskogo sjezda v Suzdale, Moskva : IA RAN, Tom II, 25–27.
7. Machinskij, D. A. (1978) Pektoral' iz Tolstoj Mogily i velikie zhenske bozhestva Skifii. Kul'tura Vostoka. Drevnost' i rannee srednevekov'e. Leningrad : Avrora, 131–150.
8. Mozolevs'kyj, B. M. (1978) Syntez skifoantychnoi' dumky : do interpretacii pektoral' z Tovstoi' Mogily. Vsesvit, 2, 191–204.
9. Mozolevs'kyj, B. M. (1979) Tovsta Mogyla. Kyi'v : Naukova dumka.
10. Nikolova, N. I. (2011) Kosmologichnyj symvolizm trypil'skoi' keramiki. Visnyk Nacional'nogo tehničnogo universytetu Ukrai'ny «Kyivs'kyj politehničnyj instytut». Filosofija. Psihologija. Pedagogika : Zbirka naukovykh prac'. Kyi'v : IVC «Politehnika», 1(31), 52–56.
11. Nikolova, N. I., Chmyhov, M. O. (2012) Kul'turologija: kul'turogenez : Navchal'nyj posibnyk. Kyi'v : Skif.
12. Raevskij, D. S. (1978) Iz oblasti skifskoj kosmologii (opyt semanticheskoy interpretacii pektoral' iz Tolstoj Mogily). Vestnik drevnej istorii. Moskva : Nauka, 3(145), 115–134.
13. Raevskij D. S. (1989) Civilizacija skifov. Drevnie civilizacii. Pod obshhej redakciej G. M. Bongard-Levina. Moskva: Mysl'.
14. Rusjajeva M. V. (1992) Osnovnyj szjuzhet na pektoral' z Tovstoi' Mogily. Arheologija, 3, 34–46.
15. Rudol'f, V. (1993) Bol'shaja pektoral' iz Tolstoj Mogily : rabota «chertomlyckogo mastera» i ego shkoly. Arheologicheskie vesti, 2, 85–90.
16. Umans'kyj, O. Zolota pektoral'. Poshuk tajemnogo zmistu. Onuky Dazhbozhi. Pohodzhennja ukrai'ns'kogo narodu: Spec. temat. vyp. : Chasopysy «Indojevropa», «Taki spravy», 40–48.
17. Hazanov, A. M. (1975) Zoloto skifov. Moskva : Sovetskij hudozhnik.
18. Shramko, B. A. (1979) [Recenzija] Sovetskaja arheologija. 1984, 1, 272–279. Recenzija na knygu : Mozolevs'kyj, B. M. «Tovsta Mogyla». Kyi'v : Naukova dumka.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2014 р.